

Muz., 2015(56): 115-125
Rocznik, e-ISSN 2391-4815

data przyjęcia – 03.2015
data akceptacji – 04.2015
DOI: 10.5604/04641086.1160348

ZWIĄZEK MUZEÓW W POLSCE W LATACH 1914–1939¹

THE MUSEUM ASSOCIATION IN POLAND 1914–1939

Agnieszka Murawska

Muzeum Narodowe w Poznaniu

Abstract: The article presents basic information on the activity and changes of the organisation associating museums and their professionals in inter-war Poland. It recalls the personalities who influenced the development of museology, their opinions and the positions they held. It presents the organisation's aims and tasks, as well as the problems which museum professionals had to face when rebuilding the Polish state after 123 years of occupation.

1914 marked the beginning of the organisation and foundation of the Polish Museum Professionals' Delegation as a representation of Polish museums originating in the three partitions: Austrian, Russian and Prussian. In 1930 the name was changed to the Museum Association in Poland, and it was preserved until the end of the organisation's existence in 1951. The 1930s saw a substantial development of organisa-

tions associating museums of various kinds: historical, artistic, natural, the Polish Geographical Society, specialist and ethnic. In 1939, the Association included 110 museums out of 125 in the country. The Museum Association in Poland co-authored legislative proposals related to museology, debated various general problems such as the role of museums in the state and society, relations with state authorities and local governments, the financing and development of museums, their aims and tasks, the level of museum offer as well as on training and paying museum professionals. Representatives of the Museum Association in Poland played a significant role in the National Museum Council, a consultative governmental body. One of the Museum Association's achievements was the publication in 1947 of the *Muzealnictwo* handbook, as well as issuing periodicals devoted to museum matters.

Keywords: The Museum Association in Poland, museums, museology, National Museum Council.

Przeszłość, niekiedy chwalebna, niekiedy trudna i bolesna, bywa także skarbnicą wzorców postępowania, adaptowanych rozwiązań oraz kanwą instruktywnych przemyśleń. Z tego powodu warto czerpać z przeszłości to co nieprzemijające, warto sięgać do doświadczeń poprzedników. W Polsce było wielu wybitnych, zorientowanych na dobro

wspólne muzealników, których dokonania, a nawet porażki można twórczo zaadaptować i przemienić w dzisiejszy muzealny sukces.

Współdziałanie muzealników ma przeszło stuletnią tradycję. Pierwszą organizację mającą *stać na straży przede wszystkim samych instytucji, a następnie ich pracowników*²

powołano do życia w Anglii w 1890 r., następną w USA w 1905 roku. We Francji powstała w 1918 r. organizacja skupiająca jedynie – jak wtedy mówiono – *urzędników muzealnych*. W artykule *O związkach muzealnych...* Kazimierz Buczkowski w 1930 r. napisał: *Statuty związków bardzo wydawnie reprezentują urzędników muzealnych, zarówno w bronienu ich praw materialnych, jak i w przestrzeganiu spełniania przez nich obowiązków*. Warto wspomnieć, że pierwszy projekt utworzenia międzynarodowego związku muzeów, do którego realizacji jednak nie doszło, wysunął Polak hr. Władysław Plater, twórca Muzeum Polskiego w Rapperswilu. Został on w 1879 r. przedstawiony publicznie przez Agatona Gillera, w czasie uroczystości upamiętniających powstanie listopadowe³.

Powstanie pierwszej organizacji łączącej instytucje i zarządy muzeów nastąpiło na ziemiach polskich w 1914 roku. Zapoczątkował ją zjazd zwołany w dniach 3–4 kwietnia 1914 r. do Krakowa, rozpoczynający międzyzaborową współpracę muzeów ponad głowami władz. Powołano wówczas do życia Delegację Muzeologów Polskich z przewodniczącym Józefem Leskim, dyrektorem Muzeum Przemysłu i Rolnictwa w Warszawie oraz wiceprzewodniczącymi: Feliksem Koperą⁴, dyrektorem Muzeum Narodowego w Krakowie, późniejszym wieloletnim przewodniczącym oraz Władysławem Stronerem, dyrektorem Muzeum Przemysłowego we Lwowie. Inicjatorem, gospodarzem i miejscem obrad było Muzeum Techniczno-Przemysłowe mieszczące się w – specjalnie dla jego potrzeb zbudowanym rok wcześniej – gmachu przy ulicy Smoleńsk 9. Jak donosił krakowski „Czas”, akces do związku skupiającego muzea i zbiory zgłosiły 32 instytucje z 16 miejscowości⁵.

Prace wykonane przez ten zjazd stały się podstawą pod wznowioną po odzyskaniu niepodległości działalność. Owocem obrad i wyznaczeniem kierunku działań na przyszłość było przyjęcie *Regulaminu*, w którym zostały określone: charakter związku, jego cele, metody działania, prawa i obowiązki członków oraz zasady funkcjonowania. W preambule stwierdzono, że *Delegacja jest zjednoczeniem wolnym nie ograniczonym statutami rejestrowanymi przez władze [...]*, a w paragrafie 3, że *[...] członkiem Delegacji może być tylko członek Dyrekcyi a przede wszystkim Dyrektor polskiego Muzeum, a także właściciele większych Zbiorów prywatnych*. Za najważniejsze zadania uznano m.in.: *zawiązanie najściślejszych wzajemnych stosunków pomiędzy muzeologami polskimi, wzajemne wspieranie się w pracach muzealnych, wydawnictwach naukowych, wyrobienie wzajemne praktyczne i teoretyczne własnych pracowników na polu muzealnictwa oraz wzajemną obronę interesów Muzeów polskich*⁶. W liście do właściciela Muzeum Książąt Czartoryskich w Gołuchowie, Nikodem Pajzderski⁷, członek Zarządu Delegacji, informował: *najważniejsza uchwała (to) ta, że będziemy wydawali fachowy organ poświęcony muzealnictwu, choćby na razie 1 arkusik kwartalnie, w którym też będzie się zamieszczało roczne sprawozdania z czynności poszczególnych naszych instytucji*.

Wiadomości o zjeździe zamieściły lokalne gazety krakowskie i lwowskie oraz mający ogólnopolski odbiór „Ilustrowany Kurier Codzienny”⁸.

Wybuch I wojny światowej przekreślił wyraźnie zarysowane plany na przyszłość, a powrót do nich był, w wa-

1. Feliks Kopera (1871–1952)

runkach państwa tworzącego się na nowo po okresie zaborów, procesem długotrwałym i trudnym. W latach 1919–1920 podejmowano nieskuteczne próby wznowienia działalności zarządu Delegacji i zwołania zjazdu. Problemy dotyczące muzealnictwa stawały się palące. W dużej mierze były one związane z chęcią wypracowania wspólnego stanowiska wobec projektowanej ustawy o muzeach, kwestii upaństwowienia instytucji muzealnych oraz rewindykacji zbiorów zrabowanych przez państwa zaborcze⁹, jak głosiło zawiadomienie zapraszające na zjazd do Lwowa¹⁰.

Pierwszy powojenny zjazd odbył się w dniach 1–3 sierpnia 1921 r. w Poznaniu, obradując w spolszczonym gmachu Muzeum Wielkopolskiego. Podczas obrad powołano do życia Związek Polskich Muzeów Historyczno-Artystycznych, opracowano również i przyjęto jego statut oraz wybrano władze. Już sama jego nazwa w widoczny sposób zawęzła grono potencjalnych instytucji członkowskich w stosunku do założeń wcześniejszej Delegacji, choć w uchwale nr 1 postanowiono, że trzonem polskiego muzealnictwa mają być muzea narodowe obrazujące całokształt przyrody i kultury narodu. Przedmiotem obrad były sprawy związane z funkcjonowaniem muzeów, ich statuty, typologia, rola i zasady działania przyszłej Państwowej Rady Muzealnej, a także kształcenie kadr w oparciu o katedry muzeologii¹¹.

2. Nikodem Pajzderski (1882–1940)

Zjazd poznański przyjął wiele uchwał, których realizacja miała zająć długie lata, gdyż słabość muzeów opartych na nieustabilizowanych finansach, następnie kryzys ogólnoswiatowy i głębokie cięcia zobowiązań państwa wobec kultury w ogóle, doprowadziły do zaniku działania również Związku i jego zarządu, złożonego z dyrektorów zajętych ratowaniem instytucji. Jeszcze w latach 1922 i 1924 odbyły się zjazdy w Krakowie i we Lwowie – jednak później działalność Związku wygasła na okres 6 lat. Problemem był brak systematycznej pracy Związku między zjazdami i słabość zabiegów wprowadzających podjęte uchwały w życie. W odniesieniu do samych muzeów przestano liczyć na sancyjną rolę upaństwowienia muzeów, a zaczęto zabiegać o informowanie opinii publicznej na temat sytuacji muzeów, rozważając nawet sprzedaż zbiorów w celu ratowania najcenniejszych.

Dopiero po opanowaniu sytuacji gospodarczej w kraju i uporządkowaniu spraw personalnych w Związku, zjazd zwołany do Tarnowa w dniach 12–13 czerwca 1930 r. wznowił instytucjonalną działalność organizacji, teraz nazwanej Związkiem Muzeów w Polsce – mającej skupiać wszystkie rodzaje muzeów na terenie państwa polskiego, co było istotnym wzmocnieniem i powrotem do idei Delegacji. Ta formalna zmiana spowodowała, że w latach następnych uzyskano podstawy, by wypowiadać się w mieniu całego

muzealnictwa. Związek stał się reprezentantem nie tylko wszystkich typów muzeów, w tym muzeów Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego ale, co godne podkreślenia, również skupiał liczne muzea mniejszości narodowych¹². Zmieniony statut w oszczędnych słowach w art. 2 określał cele Związku:

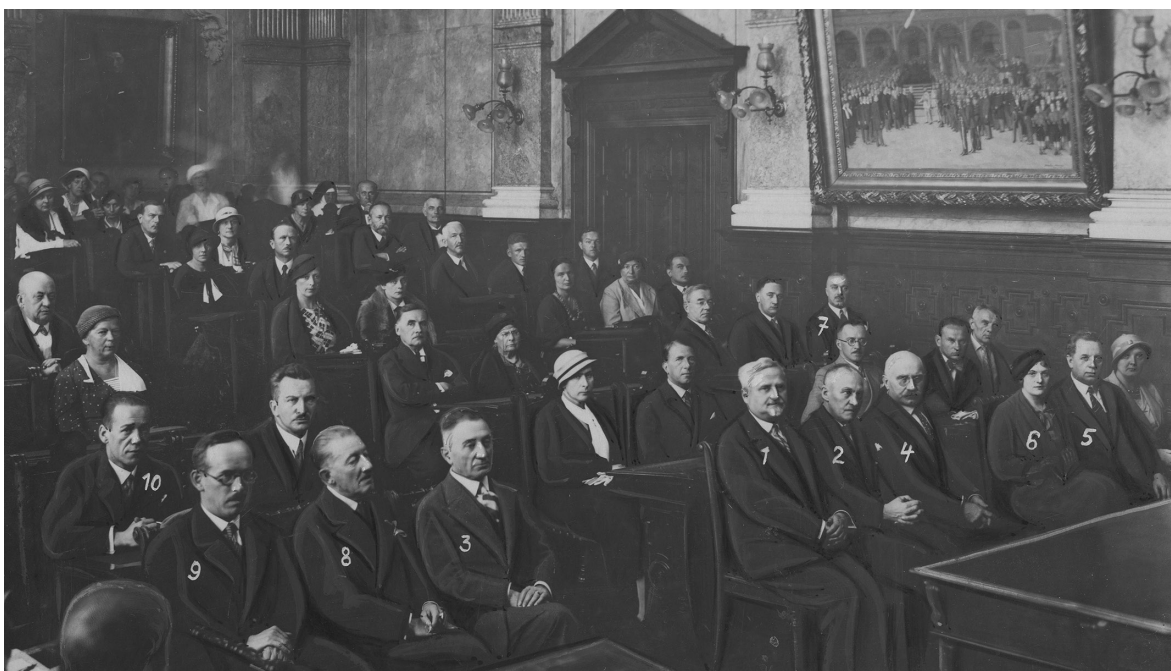
- a. *zawiązanie i stałe utrzymywanie wzajemnych stosunków między muzeami i muzeologami w Polsce*
- b. *wzajemne wspieranie się w pracach zawodowych i wydawnictwach naukowych,*
- c. *wspólna obrona interesów muzeów i ich pracowników*¹³.

Zadania statutowe realizowano organizując zebrania zarządu oraz zjazdy zwoływane przynajmniej zgodnie ze statutem, raz w roku. Podczas obrad wygłaszano referaty poświęcone poszczególnym zagadnieniom związanym z muzealnictwem, głosowano wnioski uczestników i uchwały zjazdowe, które stawały się podstawą do dalszych działań. Integralną częścią zjazdów było zapoznawanie się z okolicznymi zbiorami i zabytkami. W latach 1914–1939 odbyło się 15 zjazdów w różnych miastach Rzeczypospolitej, od Cieszyzna po Gdynię oraz od Poznania po Lwów, z 5-letnią przerwą w latach 1924–1930¹⁴. Rekordową liczbę uczestników zgromadził przygotowany przez Aleksandra Czołowskiego¹⁵ zjazd zwołany do Lwowa w 1937 roku. Brało w nim udział 60 delegatów z 47 muzeów.

3. VII Zjazd delegatów Związku Muzeów w Polsce, Cieszyn 21–22. 06.1931; prezydium zjazdu, od lewej: Kazimierz Buczkowski, Eugeniusz Tor, Aleksander Czołowski, Feliks Kopera, Marian Gumowski, Józef Jodłowski, Alfred Lauterbach

3. 7th Congress of Delegates of the Museum Association in Poland, Cieszyn 21st-22nd June 1931. Presidium of the Convention, from left: Kazimierz Buczkowski, Eugeniusz Tor, Aleksander Czołowski, Feliks Kopera, Marian Gumowski, Józef Jodłowski, Alfred Lauterbach

4. IX Zjazd delegatów Związku Muzeów w Polsce, Poznań 24–26.09.1933; obrady w sali nieistniejącego nowego ratusza, siedzą m.in.: Feliks Kopera (1. rząd, 4. z lewej), Nikodem Pajzdowski (1. rząd, 6. z lewej), Alfred Brosig (2. rząd, 1. z lewej), Stanisława Sawicka (2. rząd, 3. z lewej), Jerzy Koller (3. rząd, 1. z prawej), Stanisław Bodniak (3. rząd, 3. z prawej), Aleksander Czołowski (4. rząd, 1. z lewej), Stefan Komornicki (5. rząd, 3. z prawej)

4. 9th Congress of Delegates of the Museum Association in Poland, Poznań 24th-26th September 1933. Deliberations in the room of the now non-existent new city hall, including Feliks Kopera (1st row, 4th left), Nikodem Pajzdowski (1st row, 6th left), Alfred Brosig (2nd row, 1st left), Stanisława Sawicka (2nd row, 3rd left), Jerzy Koeller (3rd row, 1st right), Stanisław Bodniak (3rd row, 3rd right), Aleksander Czołowski (3rd row, 1st right), Stefan Komornicki (5th row, 3rd right)

5. X Zjazd delegatów Związku Muzeów w Polsce, Wilno 24–26.06.1934; uczestnicy zjazdu: Stanisław Lorentz (1. z lewej), Kazimierz Buczkowski (3. z lewej), Feliks Kopera (4. z lewej), Stanisława Sawicka (5. z lewej, w kapeluszu), ks. Stefan Momidłowski (5. z prawej), Stefan Komornicki (2. rząd, 3. z prawej), Aleksander Czołowski (3. rząd, 2. z prawej), Leon Wilkoński (2. z prawej), Marian Morelowski (3. rząd, 2. z lewej), Nikodem Pajzderski (ostatni rząd, 1. z lewej w kapeluszu)

5. 10th Congress of Delegates of the Museum Association in Poland, Vilnius 24th-26th June 1934. Participants: Stanisław Lorentz (1st row, 1st left), Kazimierz Buczkowski (3rd left), Feliks Kopera (1st row, 4th left), Stanisława Sawicka (5th left, in a hat), Stefan Komornicki (2nd row, 3rd right), Aleksander Czołowski (3rd row, 2nd right), Leon Wilkoński (2nd right), Marian Morelowski (3rd row, 2nd left), Nikodem Pajzderski (last row, 1st left in a hat)

6. Aleksander Czołowski (1865–1944)

W latach trzydziestych Związek drukował z zapomóg Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego „Pamiętniki Muzealne” zjazdów wraz z ich protokołami, statutami i wygłoszonymi referatami, a także w latach 1934–1939 wydawał cyklicznie własny organ – „Komunikaty”. O zawartości tych ostatnich pisał Kazimierz Buczkowski: *mają tam być wszystkie sprawy dotyczące muzeów, personalne, zmiany składów, posady i konkursy, itp.*¹⁶. Postulowano także założenie rubryki poświęconej specjalistom zatrudnianym w poszczególnych muzeach¹⁷. Przystąpiono również do pracy nad podręcznikiem pt. *Muzealnictwo* redagowanym przez Stefana Komornickiego, który został częściowo wydrukowany tuż przed wojną, jednak jako całość ujrzał światło dzienne dopiero w 1947 roku. Powołano do życia biuro Związku, przez które przechodziły setki, a w okresie prowadzenia akcji na rzecz bezrobotnych pracowników umysłowych, tysiące pism rocznie.

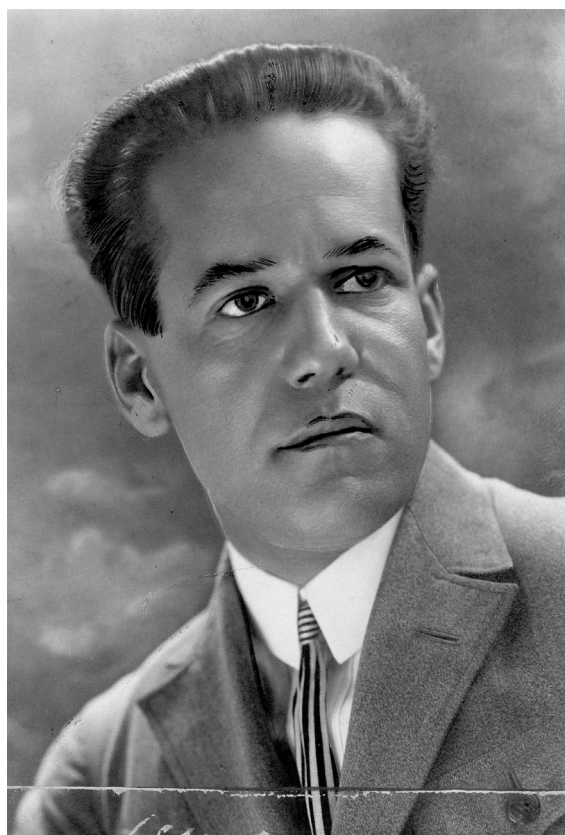
Wewnątrz Związku zostały utworzone sekcje, z których do najbardziej aktywnych należały: sekcja muzeów regionalnych pod przewodnictwem prof. Włodzimierza Antoniewicza¹⁸, dyrektora Muzeum Archeologicznego im. Edmunda Majkowskiego w Warszawie, sekcja muzeów ukraińskich kierowana przez dra Iłariona Świencickiego¹⁹, dyrektora Muzeum Narodowego Ukraińskiego we Lwowie, czy sekcja muzeów historyczno-artystycznych, której przewodził Nikodem Pajzderski. W ciągu ostatniego przedwojennego roku liczba „muzeów związkowych” wzrosła do 110 (na 175 ogółem muzeów w Polsce), a liczba członków indywidualnych do 4.

7. Włodzimierz Antoniewicz (1893-1973), po 1945 r.

Niezależnie od rozwoju struktur Związku następowała powolna zmiana jego charakteru. Powstała w 1914 r. Delegacja Muzeologów skupiała *muzea i zbiory*, a jej członkiem mógł być *tylko członek Dyrekcji [...] polskiego Muzeum*. Taki, elitarny zarówno *de facto* jak i *de iure*, instytucjonalny charakter Związku od momentu powstania był kontestowany przez znaczącą mniejszość. Po raz pierwszy postulat *aby związek przekształcić na stowarzyszenie muzeologów, a nie muzeów*²⁰ został wyrażony podczas zjazdu w Krakowie w 1922 r. przez Stefana Komornickiego²¹ oraz Adama Chmiela²². W statucie Związku Polskich Muzeów Historyczno-Artystycznych z 1922 r. znalazł się zapis mówiący, że: *W zjazdach mogą brać udział z głosem doradczym obok delegatów muzeów także inni pracownicy tych muzeów, zaproszeni przez zarząd Związku*. Było to formalne uchylene furtki dla osób spoza kręgu dyrekcji muzeów i właścicieli zbiorów. Podczas obrad zjazdu w Poznaniu w 1933 r. ponownie został wysunięty przez kustosa Muzeum Wielkopolskiego Alfreda Brosiga, postulat członkostwa muzealników w Związku, i tym razem zyskał akceptację. Wniosek został skierowany do komisji statutowej, która opracowała jego brzmienie, a dwa lata później wprowadzony do statutu. Uchwalono, na wzór związku angielskiego, że członkami: *a. zwyczajnymi są muzea i zbiory ...*

b. jednostkowymi są osoby fizyczne znane z działalności na polu muzealnictwa, o których przyjęciu rozstrzygnie cały zarząd bez sprzeciwu [...] Ilość członków jednostkowych nie może przekraczać 1/3 ilości członków

8. Alfred Brosig (1895-1940)

*zwyczajnych, tj. instytucji należących do Związku [...] Składka roczna członka zwyczajnego to 50 zł, a jednostkowego - 12 zł*²³.

Powyższa zmiana statutowa, dopuszczająca do organizacji w charakterze członka osobę fizyczną, ze względu na nikłą liczbę przyjętych przez zarząd członków jednostkowych²⁴ faktycznie nie zaważyła na charakterze Związku. Do końca międzywojnia były to 4 wybitne osobistości: Alfred Lauterbach, Aleksander Czołowski, Tadeusz Wolski i Józef Fudakowski.

Związek Muzeów w Polsce, o czym świadczą dokumenty, starał się dbać o interesy szeroko rozumianego środowiska muzealniczego wszystkich szczebli, i to zarówno o te związane z podwyższaniem poziomu wykształcenia zawodowego muzealników, jak i materialne wszystkich pracowników muzeów.

W 1922 r. podczas zjazdu w Krakowie przewodniczący Feliks Kopera postulował zorganizowanie kursów muzealnych *dla urzędników, by byli kompetentni, zapoznani i z teorią i z praktyką, a kandydat na kustosa muzealnego powinien mieć w zasadzie uniwersyteckie wykształcenie*. Uważał, że nie teoria, a praktyka powinna być podstawą wykształcenia w dziedzinie muzealnictwa. Powinny powstać także kursy dla konserwatorów oraz, jak wtedy mówiono, *prelegentów ludowych*, natomiast *współpraca między muzeami powinna przebiegać tak, by pracownicy muzeów rotacyjnie zajmowali się różnymi zbiorami w różnych miastach, jak profesorem uniwersytetów*²⁵. Podczas zjazdu w Tarnowie w 1930 roku postulowano wprowadzenie „wymiany” między muze-

9. Alfred Lauterbach (1884-1943)

(Fot. we współpracy z Narodowym Archiwum Cyfrowym
1, 3-9 – NAC: 7 – W. Miernicki, 8 – W. Czarnecki;
2 – Archiwum Muzeum Narodowego w Poznaniu)

ami zarówno kustoszy, jak i bibliotekarzy oraz archiwistów, a także współdziałał kustoszy w tworzeniu wyższych kursów muzeologicznych przy uniwersytetach. Niestety, były to *pia desiderata*, wielokrotnie ponawiane, niezrealizowane do końca międzywojnia²⁶, które bardziej trzeźwo patrzący Stefan Komornicki oceniał: *Związek nie jest dość silny, by bez wydatnej pomocy móc uruchomić akcję zmierzającą do podniesienia poziomu muzeów*. Pozostały także bez echa wielokrotnie podejmowane starania o udzielenie muzeom specjalnych subwencji na podróże naukowe pracowników²⁷. Związek otrzymywał jednak skromne subwencje od Ministerstwa Wyznań i Oświecenia Publicznego pozwalające na drukowanie statutów, materiałów z dorocznych zjazdów oraz prace nad podręcznikiem *Muzealnictwo*.

Realna pomoc ze strony państwa w kwestii kształcenia muzealników pojawiła się w latach 30. XX w. dzięki środkom pochodzącym z Funduszu Pracy, przeznaczonym na aktywizację osób bezrobotnych posiadających wyższe wykształcenie. Związek podjął, trwającą kilka lat, akcję organizowania płatnych (ok. 100–200 zł miesięcznie na osobę) staży, dla kilkudziesięciu osób rocznie. Przedsięwzięcie realizowane było we wszystkich zainteresowanych muzeach związkowych²⁸. Ten trudny, długotrwały organizacyjny wysiłek opłacił się w dwójnasób. Zyskały zarówno same muzea,

gdyż realizowane prace mogły mieć tylko charakter merytorycznie związany z gromadzonymi przez nie zbiorami, jak i sami bezrobotni, później często znaczący muzealnicy, jak np. Zdzisław Kępiński (1911–1978)²⁹, Ludwik Grajewski (1900–1987)³⁰, Władysław Terlecki (1904–1967), Marian Meszczyński (1910–2000?)³¹, Zofia Boczkowska (1902–1988?), jak również wybitni naukowcy, np. Wanda Wyrwicka (1912–2002).

Ważnym działaniem łączącym wszystkich pracowników muzeów było wprowadzenie Kart Wolnego Wstępu do Muzeów Związkowych bez względu na rodzaj zatrudnienia. Zarząd wielokrotnie występował także o zwolnienie z kosztów przejazdu koleją na zjazdy muzealne i w innych celach służbowych³². Pochylano się także nad sprawą wynagrodzeń kadry muzealnej – kustoszy i obsługi.

W protokole zjazdu w Poznaniu 1922 r. zapisano: *w związku z kwestyją kształcenia przedyskutowano sprawę uposażenia urzędników i służby w muzeach, przy czym stwierdzono najwyższe w tym względzie upośledzenie*. Stan ten nie uległ zasadniczej poprawie i był wielokrotnie omawiany, a postulaty płacowe stanowiły stały element wypowiedzi i uchwał zjazdowych.

Zajmowano także stanowisko w sprawie sposobu obsady stanowisk kierowniczych w muzeach: *Zjazd wyraża opinię, że faktyczne kierownictwo, t.j. dyrekcję wszelkiego rodzaju muzeów winno się powierzać wyłącznie siłom fachowym z przyznaniem im we właściwym im zakresie zupełnej swobody działania, niezależnie od wszelkich czynników administracyjnych, którym przysługiwać może jedynie wzgląd zwolnienia kierownika z urzędu oraz prawo ścisłej kontroli jego czynności*³³. Realia ukazywały, jak niekiedy trudna może być współpraca muzeów i ich organizatorów – lokalnych władz. Świadczą o tym listy ślone na ręce przewodniczącego Związku, sygnowane jako *tajne* lub *poufne* od Zofii Hieropolitańskiej, kustosza Muzeum Ziemi Kaliskiej, Aleksandra Czołowskiego, czy Hariona Świencickiego, a także ogólniejsze rozważania i postulaty Mieczysława Tretera.

Żywotne problemy, z którymi zmagał się Związek dotyczyły podstaw materialnego bytu muzeów, a zdarzało się, że także ich istnienia w ogóle³⁴. Wielokrotnie ślano pisma do decydentów z prośbą o wsparcie – subwencję, interwencję, zapomogę czy kredyt. Piętnowano także rozprasanie nikłych środków, które *pod płaszczykiem dobra sztuki i kultury, i zapomogi te, dzięki stosunkom i osobistym protekcjom otrzymują, a nie według planu i wyznaczonych priorytetów*³⁵. Wielokrotnie powracał problem jakości pracy zarządzających muzeami. Postulowano aby *obsadzanie, zwłaszcza stanowisk kierowniczych, oprócz kwalifikacji naukowych, powinno zależeć zawsze od praktyki w muzeum tego samego typu, o co upraszano Zarząd, by przy opiniowaniu list kandydatów stale przestrzegał powyższej zasady*³⁶.

Organizacja dostrzeżona została przez władze w początku lat dwudziestych, wtedy gdy jej najaktywniejsi działacze tworzyli Okręgowe Rady Muzealne. W następnym dziesięcioleciu uzyskała pewien wpływ na działania władz państwowych w obrębie polityki wobec muzeów, choć zwykle nie przekładało się to na wysokość wydatkowanych na te cele środków. Zarząd Związku forsował istotne dla funkcjonowania muzeów propozycje i postulaty, przede wszystkim

ideę ustawy o muzeach obejmującej wszystkie typy i rodzaje muzeów³⁷. Ponadto wysuwał postulat ochrony prawnej nazwy muzeum przed nadużywaniem jej przez instytucje i twory do tego nieuprawnione³⁸, postulował konieczność tworzenia przy muzeach bibliotek naukowych³⁹, argumentując, że: *muzeum to instytucja naukowa, która składa się z działu wystawowego ... oraz działu naukowego, który tworzą magazyny*. (Tadeusz Wolski)⁴⁰. Wnosił, by w budżetach związków komunalnych (tj. organizatorów wielu muzeów) wyszczególniano kwoty na cele muzealne, i by były one wypłacane⁴¹, a nawet, aby powstał nacisk ustawowy, aby w budżetach rocznych przeznaczano, procentowo do całego budżetu, większe kwoty na cele kulturalne⁴². Podczas zjazdów delegatów i prac Zarządu prowadzono dyskusje dotyczące przyszłości i roli muzeów, rozważano czy możliwe jest zorganizowanie racjonalnej sieci muzeów⁴³, czy muzea np. uniwersyteckie są potrzebne i czy części muzealiów przechowywanych w magazynach nie należy sprzedać bądź odstąpić. Sprawa deakcesji „zbędnych” i „nieodpowiednich” zbiorów była przedmiotem referatów i dyskusji podczas dwóch zjazdów odbytych w 1930 r. w Krakowie i w 1938 r. w Sandomierzu. Wywoływała skrajne emocje i stanowiska; od zdecydowanego poparcia (M. Gumowski), poparcia w ramach wypracowanej procedury i ograniczeń (T. Reyman), po zdecydowany sprzeciw (K. Estreicher). Przeważało stanowisko uciekania się do wymiany muzealiów w celu specjalizacji zbiorów; mało kto opowiadał się za sprzedażą okazów, także w obawie przed głosem opinii publicznej i prasy. Podkreślano, że decyzja nie powinna należeć do dyrektora, lecz do zewnętrznego względem danego muzeum ciała złożonego z fachowców i ewentualnie czynnika społecznego⁴⁴. Z przykrością konstatowano, że organy państwa znajdowały środki finansowe na nowe imprezy, gdy brakło ich na istniejące muzea⁴⁵. W wyniku wewnętrznej dyskusji, w porozumieniu z ministerstwem, podjęto prace nad podreżnikiem *tworzenia, urządzania i prowadzenia muzeów*. Jak wspomniano już w artykule, powstał w 1939 r., pod redakcją S. Komornickiego, zatytułowany go *Muzealnictwo* a wydany został dopiero w 1947 roku. Utyskiwano, nie zawsze zgodnie z prawdą, że: *za czasów pruskich i austriackich szły subwencje dla muzeów polskich; obecnie w ogóle ich nie ma. Co więcej – skreśla się w budżetach pozycje na zakupy*⁴⁶. Powyższe słowa wypowiedział Marian Gumowski w 1930 r. podczas zjazdu w Tarnowie, a wtórował mu Aleksander Czołowski: *polityka Departamentu Sztuki jest w stosunku do muzeów lekceważąca i zgubna*. Jak wykazała ogólnopolska ankieta z 1934 r. wypełniona przez 64 muzea, otrzymywały one najczęściej marginalne sumy z łaski tych, którzy je utrzymywali. [...] *Od kilkuset złotych do kilkuset tysięcy rocznie*⁴⁷. Werbalnie zapewniano o roli i znaczeniu muzeów, czyniły to zarówno władze centralne, jak i samorządowe: *reprezentant Prezydenta Miasta zapewnił, że muzea w Krakowie pełnią ważną rolę w wykształceniu społeczeństwa, są atrakcją turystyczną oddziałującą na rozwój ekonomiczny miast, są kapitałem który (się) procentuje* [tak w oryginale]⁴⁸. By wzmocnić pozytywny odbiór muzeów w społeczeństwie Związek apelował o tworzenie Towarzystw Przyjaciół poszczególnych instytucji⁴⁹ oraz o działanie Rad Muzealnych⁵⁰, do których delegował swoich przedstawicieli.

Związek prowadził dyskurs z władzami nie tylko poprzez Zarząd, ale także mając swoich przedstawicieli w działającej w latach 1935–1938 Państwowej Radzie Muzealnej, w skład której weszło 7 przedstawicieli Związku (na 16 członków Rady ogółem) wybranych w demokratycznych wyborach. Rada spełniała funkcję opiniodawczą, a podnoszone przez nią sprawy dotyczyły zarówno celów polityki muzealnej państwa, struktury i sieci muzeów, podstaw finansowych i możliwości rozwoju, jak i spraw poszczególnych instytucji. Jednak od 1938 r. zajmowała się ona w pierwszym rzędzie kwestią zabezpieczenia zbiorów muzealnych na wypadek wojny.

Związek Muzeów w Polsce utrzymywał także kontakty z zagranicą: m.in. pozostawał w relacjach ze Światowym Towarzystwem Oświaty Dorosłych (The World Association for Adult Education) czy Komisją Międzynarodowej Współpracy Intelktualnej przy Lidze Narodów, interweniował w sprawie jakości wystaw polskich poza granicami kraju, a także uczestniczył w przygotowaniach do wystawy światowej w Nowym Jorku w 1939 roku.

Dzisiaj, przypomnienie muzealnikom dorobku przedwojennej działalności społecznej Związku Muzeów w Polsce może wydać się znajome zarówno w odniesieniu do problematyki, jak do wypowiedzianych sądów. Lata przemijają, problemy i dylematy pozostają – bądź jedynie ich baza powiększa się o następne. Warto korzystać z dorobku poprzedników, zwłaszcza jeżeli przychodziło im mierzyć się ze zblizonymi do dzisiejszych kwestiami. Warto ten dorobek intelektualny znać, przystosowywać do realiów dnia dzisiejszego, a także wprowadzać w życie nie tracące na aktualności idee i postulaty. Na koniec przytaczam rezolucję zjazdu Związku Muzeów w Polsce z 1930 r., jakże aktualną także dziś, w 2015 r. – roku pierwszego w historii Polski Kongresu Muzealników Polskich:

Zjazd uchwała, aby wydział Związku zwrócił się do wszystkich właścicieli, towarzystw i gmin utrzymujących muzea, z prośbą by:

- *Dla dobra nauki i sztuki polskiej obsadzali niezwłocznie wakuujące stanowiska urzędników muzealnych*
- *Przeprowadzali sprawiedliwy awans dla urzędników muzealnych*
- *By wszystkie stanowiska, a przede wszystkim dyrektorów i kustoszów muzealnych były obsadzone jedynie i wyłącznie zawodowo przygotowanymi fachowcami z poprzednio odbyłą praktyką muzealną*
- *By zgłaszali niezwłocznie wszelkie wolne posady do wydziału Związku Muzeów w Polsce.*

Streszczenie: Artykuł przybliży podstawowe informacje na temat działalności i przemian organizacji skupiającej muzea i muzealników w II Rzeczypospolitej. Wspomina osobistości, które miały wpływ na rozwój muzealnictwa, ich poglądy i zajmowane stanowiska. Przedstawia cele i zadania organi-

zacji, a także główne problemy, z którymi muzealnicy musieli się zmierzyć w dobie odbudowy polskiego państwa po 123 latach zaborów.

Początek organizacji przypada na rok 1914 i powstanie Delegacji Muzeologów Polskich, jako reprezentacji polskich

muzeów z trzech zaborów: austriackiego, rosyjskiego i pruskiego. W 1930 r. dokonano zmiany nazwy na Związek Muzeów w Polsce (ZMwP), która przetrwała do końca istnienia organizacji, tj. do 1951 roku. W latach 30. XX w. nastąpił znaczący rozwój organizacji skupiającej muzea różnych typów: historyczne, artystyczne, przyrodnicze, Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, specjalistyczne oraz mniejszości narodowych. W 1939 r. do Związku należało 110 muzeów (na 125 ogółem). Związek Muzeów w Polsce współtworzył projekty legislacyjne związane z muzealnictwem, debatował

nad rozwiązywaniem różnorodnych problemów ogólnych – rolą muzeów w państwie i społeczeństwie, stosunków z władzami państwowymi i samorządami, finansowaniem i rozwojem muzeów, celów oraz zadań muzeów, a także poziomem oferty muzealnej oraz kształceniem i wynagradzaniem muzealników. Znacząca była rola przedstawicieli ZMwP w Państwowej Radzie Muzealnej, ciele opiniodawczym dla rządu. Osiągnięciem ZMwP było opracowanie podręcznika pt. *Muzealnictwo*, wydanego już w 1947 r. oraz wydawanie periodyków poświęconych sprawom muzealnictwa.

Słowa kluczowe: Związek Muzeów w Polsce, muzea, muzealnictwo, Państwowa Rada Muzealna.

Przypisy

¹ Artykuł powstał z wykorzystaniem pracy Bogusława Mansfelda *Muzea na drodze do samoorganizacji. Związek Muzeów w Polsce 1914-1951*, Warszawa 2000, zawierającej wcześniejszą literaturę; na podstawie drukowanych protokołów zjazdów Związku oraz badań archiwalnych przeprowadzonych przede wszystkim w zasobach Archiwum Akt Nowych w Warszawie oraz Archiwum Związku Muzeów w Polsce przechowywanym w Archiwum Muzeum Narodowego w Krakowie.

² K. Buczkowski, *O związkach muzealnych ze szczególnym uwzględnieniem działalności Związku Muzeów w Polsce*, s. 17, w: *Pamiętnik V Zjazdu Delegatów Związku Muzeów w Polsce odbytego w Tarnowie w dn. 12-13.06.1930 r.*, M. Piotrowski (red.), Kraków 1930.

³ *Jest też zamierzeniem połączenie wszystkich muzeów, bibliotek, gabinetów w Europie i Ameryce wziętem jednego muzealnego towarzystwa, które tak przez korespondencję, jak pismo wydawane a sprawom muzealnym poświęcone, jak i przez kongresa periodyczne odbywane, utrzymywać będzie swoich członków w świadomości przez podejmowanie przez różne tego rodzaju zakłady i zaznajamiać z ich zbiorami.* Cyt. za B. Mansfeld, *Muzea ...*, s. 11.

⁴ Feliks Kopera (1871-1952) historyk sztuki, profesor tytularny Uniwersytetu Jagiellońskiego, wieloletni przewodniczący Związku Muzeów w Polsce, pierwszy wybrany w drodze otwartego konkursu, wieloletni dyrektor Muzeum Narodowego w Krakowie. Zob. więcej, w: D. Błońska, *Feliks Kopera (1871-1952). Menadżer kultury, naukowiec i dydaktyk*, w *60. rocznicę śmierci*, ss. 16, PDF http://mnk.pl/images/upload/o-muzeum/wydawnictwa/rozprawy/tom%20V/18_2013_D.Blonka_Feliks%20Kopera.pdf [dostęp: 31.03.2015].

⁵ *Związek Muzeów Polskich*, „Czas” 1914, nr 114 z dnia 3.04.1914, wyd. popołudniowe, s. 3. Tu szczegółowy wykaz instytucji; B. Mansfeld, *Muzea ...* s. 84 i 87.

⁶ *Regulamin Delegacji Muzeologów Polskich*, Kraków, 1914, s. 3, nakładem Delegacji.

⁷ List z dnia 8.04.1914 r., własność Biblioteki Czartoryskich w Krakowie, Pracownia Rękopisów, sygn. 7564. Dr Nikodem Pajzdowski (1882-1940) historyk sztuki, członek zarządu i wiceprzewodniczący Związku Muzeów w Polsce, konserwator (kustosz) i kierownik Muzeum ks. Czartoryskich w Gołuchowie, dyrektor Muzeum Wielkopolskiego, członek Państwowej Rady Muzealnej. Więcej zob., w: *Nikodem Pajzdowski 1882-1940. Muzealnictwo – konserwator – historyk sztuki*, Ewa Siejkowska-Askutja (red.), Poznań 2014, ss. 348.

⁸ B. Mansfeld, *Muzea ...* s. 84.

⁹ Zawiadomienie o Zjeździe Delegacji Muzeologów Polskich we Lwowie datowane na 10 maja 1920 r., dodatek do *Regulaminu Delegacji Muzeologów Polskich*.

¹⁰ Do wypracowania stanowiska nie doszło; z upaństwowienia zbiorów zrezygnowano w wyniku obrad zjazdów w Poznaniu i we Lwowie w 1924 r., a ustawę „O opiece nad muzeami publicznymi” ogłoszono 6.05.1933 r. Wcześniej powstały akty prawne dotyczące muzeów, które ze względu na charakter zbiorów, nie mogły przystąpić do Związku: Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej *O Państwowem Muzeum Zoologicznem* z dn. 29.02.1928 r. oraz *O Państwowem Muzeum Archeologicznem* z dn. 22.03.1928 r.

¹¹ *Sprawozdanie z posiedzeń I Zjazdu Delegatów Związku Polskich Muzeów Historyczno-Artystycznych, odbytego w Poznaniu*, w: *Pamiętnik I i II zjazdu Delegatów Związku Polskich Muzeów Historyczno-Artystycznych w Poznaniu w r. 1921 i w Krakowie w r. 1922*, Warszawa, 1924, s. 5.

¹² W latach 30. XX w. do Związku przystępowały coraz liczniejsze muzea mniejszości narodowych: ukraińskie (11), huculskie (2), łemkowskie (1), białoruskie (1) i żydowskie (1).

¹³ *Statut Stowarzyszenia pn. Związek Muzeów w Polsce*, Kraków 1946, nakładem Związku Muzeów w Polsce.

¹⁴ Spis zjazdów i ich uczestników (niepełny), w: B. Mansfeld, *Muzea ...*, s. 149-155. W roku 1945 Związek wznowił działalność, odbyły się 4 zjazdy, jednak władze nie uznały dalszej potrzeby jego istnienia, wskutek czego Związek rozwiązano na mocy decyzji Krakowskiego Urzędu Wojewódzkiego z dnia 18 lutego 1951 r. Majątek i księgozbiór Związku przeszedł na własność Związku Zawodowego Historyków Sztuki i Kultury, a archiwum znalazło się w zasobach Archiwum Muzeum Narodowego w Krakowie. Decyzje te stały w sprzeczności ze statutem, który przewidywał w przypadku rozwiązania organizacji przez władze przejście majątku Związku na własność Polskiej Akademii Umiejętności (Art. 12. Statutu ZMwP).

¹⁵ Dr Aleksander Czołowski (1865-1944), historyk, wiceprzewodniczący ZMwP, dyrektor Muzeum Historycznego, Muzeum Narodowego im. Króla Jana III Sobieskiego i Archiwum Miejskiego we Lwowie, członek Państwowej Rady Muzealnej. Zob. więcej, w: I. Zima, *Aleksander Czołowski 1865-1944 Luminarz lwowskiej kultury*, Gdynia, 2011, ss. 257.

¹⁶ *Pamiętnik VI Zjazdu delegatów Związku Muzeów w Polsce odbytego w Krakowie w dn. 15-16 grudnia 1930 r.* Zbigniew Bocheński (red.), 1930, s. 7. W latach wcześniejszych „Komunikaty” ukazywały się w „Rzeczach Pięknych” i „Ziemi”.

¹⁷ *Ibidem*, s. 9. Wcześniej organem Związku zamierzano uczynić „Przegląd Muzealny” wychodzący w Poznaniu jako periodyk Muzeum Wielkopolskiego.

¹⁸ Prof. Włodzimierz Antoniewicz (1893-1973), archeolog, rektor Uniwersytetu Warszawskiego, wiceprzewodniczący ZMwP, twórca sekcji muzeów regionalnych, członek Państwowej Rady Muzealnej. Zob. więcej: S.K. Kozłowski, *Włodzimierz Antoniewicz, profesor z Warszawy*, Państwowe Muzeum Archeologiczne, Warszawa 2009, ss. 316.

¹⁹ Dr Ilarion Świencickij (1876-1956), filolog i etnograf, dyrektor Ukraińskiego Muzeum Narodowego we Lwowie, członek zarządu ZMwP, twórca i przewodniczący sekcji muzeów ukraińskich, członek Państwowej Rady Muzealnej.

²⁰ *Sprawozdanie z posiedzeń II Zjazdu delegatów Związku Polskich Muzeów Historyczno-Artystycznych odbytego w Krakowie w dn. 29-30.X. 1922 r.*, s. 11, w: *Pamiętnik I i II zjazdu delegatów Związku Polskich Muzeów Historyczno-Artystycznych, w Poznaniu w r. 1921 i w Krakowie w r. 1922*, Warszawa 1924, s. 10.

²¹ Tytuł programu zjazdu brzmiał: *Program II Zjazdu Dyrektorów muzeów polskich*; zob. Archiwum Związku Muzeów w Polsce, obecnie Archiwum Muzeum Narodowego w Krakowie, Archiwum ZMP 1. Doc. dr Stefan Komornicki (1887-1942), historyk sztuki, konserwator (tzn. kustosz) Muzeum XX Czarotorskich w Krakowie, współtwórca oraz wiceprzewodniczący ZMwP, taternik i bibliofil. Wspomnienie pośmiertne o S. Komornickim zamieścił A. Bochniak, w: „Rocznik Towarzystwa Naukowego Warszawskiego” za l. 1938-1945, t. 31-38, s. 194-196.

²² Adam Chmiel (1865-1934), historyk, archiwista, doktor honoris causa Uniwersytetu Jagiellońskiego, dyrektor Archiwum Akt Dawnych w Krakowie, współtwórca Muzeum Historycznego Miasta Krakowa.

²³ *Statut Stowarzyszenia pn.. Związek Muzeów w Polsce, Art. 4 Członkowie, Art. 5 Obowiązki Członków; Protokół IX zjazdu Związku Muzeów w Polsce odbytego w Poznaniu w dn. 24-26.IX.1933*, w: „Pamiętnik Muzealny” Kraków 1934, z. 3, s. 10; *Protokół X zjazdu Związku Muzeów w Polsce odbytego w Wilnie i Grodnie w dn. 24-26.VI 1934*, w: „Pamiętnik Muzealny” Kraków 1935, z. 4, s. 10-11.

²⁴ Przedstawiciel rządu, prof. Władysław Skoczylas, wówczas dyrektor Departamentu Sztuki M. W. R. i O. P. przekazał pismo *wyrażające uznanie dla inicjatywy zmierzającej do wymiany myśli i zrzeszenia pracowników w dziedzinie muzealnictwa*, zob. *Protokół VI Zjazdu Związku Muzeów w Polsce, odbytego w Krakowie w dn. 15 i 16.XII.1930 r.*, w: *Pamiętnik VI Zjazdu Delegatów Związku Muzeów w Polsce ...*, Kraków 1931, s. 4.

²⁵ F. Kopera, *Organizacja kursów muzealnych*, w: *Pamiętnik I i II zjazdu Delegatów Związku Polskich Muzeów Historyczno-Artystycznych w Poznaniu w r. 1921 i w Krakowie w r. 1922*, Warszawa, 1924, s. 15-17.

²⁶ Podczas obrad zjazdu w Poznaniu w 1933 r. postulowano także, by związek postarał się o stypendia roczne na kształcenie muzealników, analogicznie do istniejących stypendiów dla archiwistów. Zob. *Protokół IX Zjazdu Związku Muzeów w Polsce odbytego w Poznaniu w dn. 24-26.IX.1933*, w: „Pamiętnik Muzealny” Kraków 1934, z. 3, s. 15; *Protokół X zjazdu Związku Muzeów w Polsce odbytego w Wilnie i Grodnie w dn. 24-26. VI1934*, w: „Pamiętnik Muzealny” Kraków 1935, z. 4, s. 7.

²⁷ Zob. m.in.: *Pamiętnik I i II Zjazdu Delegatów Związku Polskich Muzeów Historyczno-Artystycznych w Poznaniu w r. 1921 i w Krakowie w r. 1922*, F. Kopera i W.St. Turczyński (red.), Warszawa 1924, s. 10.

²⁸ *Prezydium kierowało się przy ustalaniu płac i czasu zatrudnienia koniecznością dania możliwie równomiernego i proporcjonalnego rozdziału funduszy na województwa i instytucje – zob. Protokół XIII Zjazdu delegatów Związku Muzeów w Polsce odbytego we Lwowie i Podhorcach w dn. 12-14.06.1937*, w: „Pamiętnik Muzealny” Kraków 1938, z. 7, s. 8.

²⁹ Zdzisław Kępiński, historyk sztuki, prof. Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, dyrektor Muzeum Narodowego w Poznaniu, wielkopolski wojewódzki konserwator zabytków.

³⁰ Ludwik Grajewski, kustosz Muzeum Rzemiosł i Sztuki Stosowanej we Lwowie oraz Muzeum Lubelskiego w Lublinie.

³¹ Marian Meszczyński, ostatni polski kierownik Muzeum Państwowego w Grodnie.

³² Tak m.in. w *Protokole XII Zjazdu Związku Muzeów w Polsce odbytego w Warszawie w dn. 26-29 .09. 1936 r.*, w: „Pamiętnik Muzealny” Kraków 1937, z. 6, s. 23: *Zarząd poczynił starania dla uzyskania dla dyrektorów i kustoszy muzeów niepaństwowych kart wolnego przejazdu kolejną w sprawach związanych z badaniami w terenie lub w ogóle w sprawach muzealnych*.

³³ *Pamiętnik I i II Zjazdu Delegatów Związku Polskich Muzeów...*, s. 7.

³⁴ Występowano na przykład w obronie Muzeum Etnograficznego w Krakowie w 1930 r. do Rady Miasta Krakowa oraz Kancelarii Cywilnej Prezydenta Państwa, zob. *Protokół V Zjazdu Związku Muzeów w Polsce odbytego w Tarnowie w dn. 12-13.06.1930 r.*, w: *Pamiętnik V Zjazdu Delegatów Związku Muzeów w Polsce odbytego w Tarnowie...*, Kraków 1930, s. 8.

³⁵ N. Pajderski, *Opieka nad zabytkami sztuki i kultury w Polsce*, w: *Pamiętnik I i II Zjazdu Delegatów Związku Polskich Muzeów...*, s. 24.

³⁶ Wniosek powyższy zgłosił jako nagły Henryk Cieśla, kustosz Muzeum Przemysłu Artystycznego we Lwowie, podczas obrad zjazdu w 1936 r. Wtedy nie został przyjęty. Zob. *Protokół XIII zjazdu Związku Muzeów w Polsce odbytego we Lwowie i Podhorcach w dn. 12-14.06. 1937 r.*, w: „Pamiętnik Muzealny” Kraków 1937, z. 7, s. 14-15.

³⁷ Projekt ustawy na życzenie zjazdu ZMwP przygotował Alfred Lauterbach (1884-1943), wiceprzewodniczący, dyrektor Państwowych Zbiorów Sztuki. Zob.: B. Mansfeld, *Muzea ...* s. 62; Archiwum Związku Muzeów w Polsce, obecnie Archiwum Muzeum Narodowego w Krakowie, Archiwum ZMP 41.1.

³⁸ Pismo przewodniczącego ZMwP do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z dnia 5.10.1932 r. w sprawie wydania zarządzenia zabraniającego panoptikom używania nazwy muzeum, Archiwum ZMP 40.4.

³⁹ Oświadczenie Zarządu ZMwP z dnia 21.02.1936 r., Archiwum ZMwP 40.

⁴⁰ Starano się uświadamić władzom, że muzea to także *zakłady naukowo badawcze*, por. *Protokół Sekcji Muzeów Regionalnych z dn. 27.09.1937*, w: „Pamiętnik Muzealny” Kraków 1937, z. 6, s. 27; tu o Państwowym Muzeum Archeologicznym.

⁴¹ Pismo przewodniczącego ZMwP do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z dnia 7.11.1933 r., Archiwum ZMwP 20. Podobnie brzmiał wniosek z obrad Sekcji Muzeów Regionalnych zgłoszony podczas IX zjazdu w Poznaniu, zob. „Pamiętnik Muzealny” Kraków 1934, z. 3, s. 8.

⁴² K. Osński, *O zadaniach muzeów regionalnych*, w: *Pamiętnik V Zjazdu Delegatów Związku Muzeów w Polsce odbytego w Tarnowie w dn. 12-13.06.1930r.*, M. Piotrowski (red.), Kraków 1930, s. 45.

⁴³ *Protokół posiedzenia Zarządu ZMwP z dnia 10.03.1935 r.*, Archiwum ZMP 22.

⁴⁴ *Pamiętnik VI Zjazdu delegatów Związku Muzeów w Polsce odbytego w Krakowie w dniach 15 i 16 grudnia 1930 r.*, Z. Bocheński (red.), s. 8 oraz *Protokół XIV Zjazdu Związku Muzeów w Polsce odbytego w Sandomierzu w dniach 27-28 czerwca 1938 r.*, s. 8-9.

⁴⁵ *Pamiętnik V Zjazdu Delegatów Związku Muzeów w Polsce odbytego w Tarnowie w dniach 12-13.06.1930 r.*, Mikołaj Piotrowski (red.), Kraków 1930, s. 10.

⁴⁶ Marian Gumowski, *O bolączkach muzealnych*, w: *Pamiętnik V Zjazdu Delegatów Związku Muzeów w Polsce odbytego w Tarnowie w dn. 12-13.06.1930 r.*, M. Piotrowski (red.), Kraków 1930, s. 11.

⁴⁷ B. Mansfeld, *Muzea ...*, s. 70.

⁴⁸ Protokół VI Zjazdu Związku Muzeów w Polsce, odbytego w Krakowie w dn. 15 i 16.XII.1930 r., w: *Pamiętnik VI Zjazdu Delegatów Związku Muzeów w Polsce ...*, Kraków 1931, s. 4.

⁴⁹ Protokół XIII Zjazdu Związku Muzeów w Polsce odbytego we Lwowie i Podhorcach w dn. 12-14.06. 1937 r., w: „Pamiętnik Muzealny” Kraków 1938, z. 7, s. 6.

⁵⁰ Protokół XII Zjazdu Związku Muzeów w Polsce odbytego w Warszawie w dn. 26-29 . 09. 1936 r., w: „Pamiętnik Muzealny” Kraków 1937, z. 6, s. 18.

Agnieszka Murawska

historyk, muzealnik, absolwentka UAM w Poznaniu i Podyplomowego Studium Muzealniczego UMK w Toruniu; kustosz Gabinetu Numizmatycznego Muzeum Narodowego w Poznaniu; autorka wystaw i publikacji poświęconych numizmatyce, medalierstwu oraz historii muzealnictwa i edukacji muzealnej; członek Międzemuzealnego Kolegium Numizmatycznego oraz Stowarzyszenia Muzealników Polskich; e-mail: murawska@mpn.art.pl